

## ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Традиційним об'єктом економічного обігу протягом всієї історії людства були матеріальні речі – об'єкти природи та результати матеріального виробництва. Результати творчої, інтелектуальної діяльності не були об'єктом ринкових відносин, оскільки реалізація таких результатів, попри їх велике значення для розвитку людства, здійснювалася вельми повільно. Однак на певному етапі розвитку цивілізації результати інтелектуальної діяльності почали відігравати в житті спільноти дедалі більшу роль, а їх реалізація дала можливість отримання стабільних і досить великих прибутків. Таким чином, традиційний ринок майнових цінностей зазнав значних змін: поруч з традиційними його об'єктами виникла нова частина – результати інтелектуальної діяльності, яка постійно зростає.

Єдність ринку зумовлює регулювання його в цілому єдиним цивільним правом, єдиним цивільним кодексом. Однак, оскільки ринок має певні окремі частини, то й об'єкт кожної з них потребує специфічного правового регулювання, хоча й на підґрунті загальних правових засад, притаманних всім матеріальним (речам) і нематеріальним (результатам інтелектуальної діяльності) об'єктам.

Оскільки стосовно визначення правової природи категорії “результати інтелектуальної діяльності” в науковій літературі точаться гострі дискусії, необхідним є визначення її співвідношення з іншими, які використовуються в цій сфері – “право інтелектуальної власності”, “виключні права” тощо.

Загальні засади охорони права громадян на творчу діяльність містяться у ст. 41 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, та у ст. 54 Конституції України, котра гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Разом із тим слід зазначити, що в Україні цей інститут переживає непростий період становлення, оскільки радянська доктрина цивільного права ґрунтувалася на визнанні та регулюванні авторських прав авторів творів літератури і мистецтва, відкриттів, винаходів та раціоналізаторських пропозицій як таких, що мають головним чином відносний (зобов'язально-правовий), а не абсолютний характер. Відповідно, у радянському законодавстві не вживався такий термін, як “інтелектуальна власність”. Вперше він був використаний в останні роки існування СРСР – у Законі СРСР “Про власність у СРСР” від 6 березня 1990 р.

Зазначимо одразу, що у вітчизняному законодавстві використовується термін “право інтелектуальної власності” для визначення правового режиму результатів інтелектуальної діяльності. Тому саме цю категорію ми будемо співвідносити з іншими з метою встановити її правову природу.

Визначаючи співвідношення права інтелектуальної власності з іншими майновими та немайновими правами, варто звернути увагу на те, що на сьогоднішній день існує два основних підходи до визначення її правової природи.

В одному разі права автора результатів творчої діяльності розглядають як право інтелектуальної власності, а тому відносять до різновиду (хоча і специфічного) права власності. Зокрема, Закон України “Про власність” у п. 2 ст. 13 містить пряму вказівку на те, що результати інтелектуальної праці є об’єктами права власності громадян [1]. У межах цієї позиції науковці розробили пропріетарну концепцію розуміння прав на результати розумової праці. Вона започаткована у Франції наприкінці XVIII століття.

Друга концепція полягає в тому, що права авторів результатів творчої діяльності трактуються як виключні права, котрі не є правами власника [2; 3; 4]. Виключні права характеризуються притаманними їм специфічними ознаками: 1) усі права на об’єкти інтелектуальної власності, які є результатом творчої праці, виникають незалежно від волі третіх осіб; 2) усі треті особи є пасивними суб’єктами права. Вони зобов’язані утримуватися від неправомірних дій стосовно не тілесних, нематеріальних результатів творчої праці (творів, винаходів, торговельних марок, знаків для товарів і послуг тощо), так само як стосовно тілесних, матеріальних речей, які є об’єктами права інтелектуальної власності; 3) до кожного з пасивних суб’єктів права в разі, якщо їхні дії будуть протиправними щодо суб’єктів, яким належать права інтелектуальної власності, можна подати відповідні позови.

Право на об’єкти інтелектуальної власності складається з двох правомочностей: права забороняти та/чи дозволяти їх використання всім третім особам.

Слід зазначити, що й концепція ЦК України з цього питання зазнала трансформацій.

Так, проект ЦК України в редакції 1996 року і навіть у редакції 1999 року ґрунтувався найпевніше на ідеї визнання за творцями виключних прав на використання результатів інтелектуальної діяльності або засобів індивідуалізації (ст. 429 Проекту ЦК). Про “виключні права” йшлося й у ст.ст. 430-433 ЦК України.

Проте ст. 418 ЦК України, яка містить поняття права інтелектуальної власності, не характеризує його як виключне право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об’єкт права інтелектуальної власності. Натомість, ст. 419 ЦК України, визначаючи співвідношення права інтелектуальної власності й права власності, фактично розглядає їх як категорії одного порядку, хоча і визнає наявність відмінностей між ними.

Згідно із ст. 419 ЦК України право інтелектуальної власності та право власності на річ існують як самостійні правові категорії, що пов’язане з наявністю між об’єктами права інтелектуальної власності та матеріальними об’єктами права власності таких відмінностей:

1) результат інтелектуальної діяльності може бути визнаний об’єктом права інтелектуальної власності лише в суворій відповідності до вимог закону;

2) існування права інтелектуальної власності, хоча воно і є абсолютним, виключним правом, обмежене певним строком.

Оскільки право інтелектуальної власності та право власності на річ є самостійними правовими категоріями, передача кожного з цих прав є самостійним юридичним фактом, що породжує, змінює, припиняє самостійні правовідносини. Внаслідок цього перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ, у якій було зафіксовано об'єкт творчої діяльності.

З тієї самої причини перехід права власності на матеріальну річ не означає одночасного переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності. Наприклад, придбання картини не означає автоматичного переходу авторського права до особи, що придбала цю річ.

Відповідно до ст. 38 Закону України “Про інформацію”, “право власності на інформацію – це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження інформацією”.

Таким чином, можна зробити висновок, що згідно із сучасною вітчизняною концепцією в цій галузі право інтелектуальної власності розглядається як особливий різновид права власності, а отже, і речових прав на специфічний об'єкт – результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Слід зазначити, що спеціальні законодавчі акти, прийняті у сфері інтелектуальної власності протягом 1993–1994 років, разом з “пропріетарним” баченням сутності інтелектуальної власності містили і норми, в яких втілювалася протилежна позиція.

При визначенні змісту права інтелектуальної власності слід, на нашу думку, звернути увагу на те, що для сучасної концепції українського цивільного права характерним є те, що право інтелектуальної власності стосовно особи розглядається у двох значеннях:

- 1) як елемент правосуб'єктності (правоздатності, статусу) особи;
- 2) як суб'єктивне право.

Відповідно до цієї концепції, і зміст права інтелектуальної власності має два трактування.

По-перше, йдеться про сукупність майнових та немайнових прав, які разом складають “право інтелектуальної власності”, як елемент статусу приватної особи. Саме такого “змісту права інтелектуальної власності” стосуються ст.ст. 418, 423, 424, 425 ЦК України.

Зокрема, ч. 2 ст. 418 ЦК України розкриває “зміст” права інтелектуальної власності як елементу правосуб'єктності, зазначаючи, що право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається Цивільним кодексом та іншими законодавчими актами.

Згідно із ст. 423 ЦК особистими немайновими правами суб'єктів права інтелектуальної власності є:

- 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;

2) право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;

3) інші особисті немайнові права, встановлені законом.

Зазначені немайнові права можуть бути поділені на два види: а) особисті немайнові права, пов'язані з майновими правами; б) особисті немайнові права, не пов'язані з майновими правами.

Особистим немайновим правом, пов'язаним з правом майновим, є право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності. У цьому разі визнання автором породжує для людини всю сукупність майнових прав інтелектуальної власності (ст. 424 ЦК України).

Особистим немайновим правом, не пов'язаним з майновими правами, є право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, та деякі інші особисті немайнові права. Хоча завдання шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності тягне виникнення в нього права на відшкодування моральної шкоди, однак це є наслідком правопорушення, а не результатом творчої діяльності.

Висновок про те, що ч. 1 ст. 423 ЦК України розрізняє два види особистих немайнових прав суб'єкта права інтелектуальної власності (особисті немайнові права, пов'язані з майновими правами, та особисті немайнові права, не пов'язані з майновими правами), не суперечить положенням ч. 3 цієї самої статті про те, що особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності.

Співвідношення між цими правами виглядає таким чином. Особисте немайнове право на визнання творця об'єкта інтелектуальної власності автором породжує для нього всю сукупність майнових прав інтелектуальної власності.

Разом із тим навіть якщо він не реалізує жодне з майнових прав, це не вплине на його право бути автором твору, захищати недоторканність цього твору тощо.

Особисті немайнові права є чинними безстроково (ч. 1 ст. 425 ЦК України). Вони можуть відчужуватися (переходити від автора до іншої особи) лише у виняткових випадках, котрі спеціально встановлені законом. Таке рішення пов'язане з тим, що ці особисті немайнові права належать саме певній особі – автору, творцю об'єкта права інтелектуальної власності. Поміж винятків із загального правила можна назвати перехід у разі смерті автора його права на охорону недоторканності твору до особи, уповноваженої на це автором (ст. 439 ЦК України).

Щодо вживання терміна “особисте немайнове право” в літературі не склалося єдиної точки зору. Так, спірним є питання стосовно особистих немайнових прав юридичної особи на фірмове найменування, інші засоби індивідуалізації та інші об'єкти. Пропонувалося розмежовувати особисті немайнові права фізичних осіб і немайнові права [5, с. 11] як суб'єктивні права фізичних і юридичних осіб,

об'єктом яких є нематеріальні блага, але за своєю природою вони можуть містити економічні елементи. Тому ці блага можуть передаватися іншим суб'єктам за аналогією з майновими [6].

На думку О. Рузакової, з цим не можна погодитися, оскільки особисті немайнові права нерозривно пов'язані з особистістю їх носія і не можуть відчувуватися або передаватися іншим способом. У той самий час вона підтримує позицію В.П. Мозоліна щодо розмежування понять немайнового та особистого права [7]. Так, науковець зазначає, що поняттю немайнового права в цивільному законодавстві протистойть поняття майнового права як антоніму, але нічого подібного стосовно особистого права, об'єктом якого є невідчужуване нематеріальне благо, у законодавстві не передбачено. Використання законодавцем поняття немайнового права, що належить до нематеріального блага, проблему не вирішує. Проблема полягає в тому, що особистим невідчужуваним благом у даному разі є не майно або якісь майнові блага чи навіть нематеріальні блага, а невіддільні від людини властивості його існування як частини матерії, що дозволяють їй гідно існувати на нашій планеті [8].

Таким чином, необхідно розрізняти ті особисті немайнові права, які належать творцю результату інтелектуальної діяльності як фізичній особі, і ті особисті немайнові права, які можуть належати як фізичній, так і юридичній особі.

Майнові права суб'єкта права інтелектуальної власності – це суб'єктивні права учасників правовідносин, що виникають у результаті інтелектуальної, творчої діяльності, які пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також з тими матеріальними вимогами, які виникають з приводу розподілу цього майна й обміну.

Майнові права у правовідносинах інтелектуальної власності можуть бути як абсолютним (виключним) правом творця або інших осіб на об'єкт права інтелектуальної власності, так і мати зобов'язальний характер у правовідносинах, пов'язаних з передачею цих прав від автора до іншої особи.

Частина 1 ст. 424 ЦК України включає обидва згадані вище види майнових прав інтелектуальної власності, зазначаючи, що такими майновими правами є:

- 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, у тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Загалом зазначені майнові права інтелектуальної власності належать до абсолютних прав, оскільки мають виключний характер. Разом із тим у процесі їх використання можуть виникати також права зобов'язального характеру (наприклад, при укладенні договору про передачу твору автором для використання іншою особою).

Хоча майнові права інтелектуальної власності належать до абсолютних прав і підлягають абсолютному захисту, законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності. Однак такі обмеження

та винятки можливі за умови, що вони не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав.

На відміну від особистих немайнових прав інтелектуальної власності, існування майнових прав у правовідносинах інтелектуальної власності обмежене строком. Частина 2 ст. 423 ЦК України, де закріплене це правило, не встановлює конкретних термінів, лише зазначає, що майнові права інтелектуальної власності є чинними протягом строків, встановлених Кодексом, іншим законом чи договором. Отже, ця норма має відсильний характер. Прикладом спеціальної норми, що встановлює конкретний строк у цій галузі, може бути ст. 446 ЦК України, яка передбачає, що, за загальним правилом, строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір спливає через сімдесят років, що відраховуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів. З цього правила законом можуть бути встановлені винятки. Скажімо, строк чинності суміжних майнових прав у більшості випадків складає п'ятдесят років (ст. 456 ЦК України).

Оскільки існування майнових прав інтелектуальної власності обмежене певним строком, то вони можуть бути припинені й достроково, наприклад якщо це передбачено договором. Дострокове припинення майнових прав інтелектуальної власності може бути також встановлено безпосередньо в законі.

По-друге, має бути оціненим зміст права інтелектуальної власності як суб'єктивного права творця та інших осіб, зазначених у законі.

У цьому разі слід виходити із загальної характеристики суб'єктивного цивільного права як такого, що містить три складових: 1) можливість певної власної поведінки (здійснення права); 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб; 3) можливість вимагати захисту від суду або інших державних органів.

Найбільш повно специфіка змісту права інтелектуальної власності виявляється в першому із зазначених елементів: можливості певної поведінки, спрямованої на здійснення цього права.

### Література

1. Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
2. Сіренко І. Юридична природа прав на об'єкти інтелектуальної власності // Українське право. – К.: Українська правнича фундація, 1997. – Число 3. – С. 133.
3. Рузакова О. Юридическая природа прав на результаты интеллектуальной деятельности с учетом нового законодательства // Авторское право и смежные права. – 2007. – № 12. – С. 8-22.
4. Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации: Сб. ст. / Исслед. центр частного права. – М.: Статут, 2003. – 416 с.
5. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – М.: МЗ Пресс, 2000.
6. Пешкова О.А. Защита деловой репутации и иных нематериальных благ юридических лиц // Правовые вопросы связи. – 2005. – № 1.
7. Рузакова О. Юридическая природа прав на результаты интеллектуальной деятельности с учетом нового законодательства // Авторское право и смежные права. – 2007. – № 12. – С. 18.
8. Мозолин В.П. Развитие гражданского законодательства на современном этапе (дискуссионные проблемы) // Журн. рос. права. – 2005. – № 7. – С. 20.